

Аяулым Сағынбаева¹, Талғат Қалиев², Дана Әшімханова³

*¹Карлов Университеті докторанты (Чехия),
ҚР Мәдениет министрлігі Қолданбалы этносаяси
зерттеулер институтының Ксенофобия мәселелерін
зерттеу орталығының директоры
e-mail: ayaulym.zarlykan@gmail.com*

*²ҚР Мәдениет министрлігі Қолданбалы этносаяси зерттеулер
институтының директоры, саяси ғылымдарының кандидаты
e-mail: talgat.kaliyev@gmail.com*

*³ҚР Мәдениет министрлігі Қолданбалы этносаяси
зерттеулер институты директорының орынбасары, PhD
(Астана, Қазақстан)
e-mail: d.ashimkhanova@gmail.com*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТ ҚҰРЫЛЫСЫ МЕН АЗАМАТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІНДЕГІ КӨШІ-ҚОН ПРОЦЕСТЕРІНІҢ РӨЛІ

Аңдатпа. Мақала ұлт құрылысы және азаматтық бірегейлікті дамыту контекстіндегі 2009-2021 жылдардағы санақаралық кезеңдегі Қазақстан аумағындағы көші-қон процестері мәселелеріне арналған. Мақалада халықтың ішкі және сыртқы көші-қонындағы негізгі тенденциялар сипатталған. Халықтың көші-қон себептерін анықтау және оның ұлт құрылысы процесіне әсері ҚР ҒЖБМ ҒК қаржыландыратын BR18574231 «Қазақстандағы ұлт құрылысының ғылыми-әдіснамалық негіздері: көпэтносты қоғамның дамуының қазіргі жағдайларын, үрдістерін және проекциялық/бағалау модельдерін бағалау» зерттеуі шеңберінде жүргізілген социологиялық зерттеудің қорытындыларына негізделеді.

Осы мақаланы дайындауда ұлттық санақ және әлеуметтанулық зерттеу қорытындыларының деректерін талдаудың статистикалық әдісі (сандық әдіс) және салыстырмалы (компоративті) талдау қолданылды. Үшінші ұлттық халық санағының қорытындысы бойынша өңірлер ескі әкімшілік-аумақтық шекараларда қалады, өйткені әкімшілік-аумақтық қайта құрулар 2022 жылы халық санағы жүргізілгеннен кейін жасалды.

Сандық әлеуметтанулық зерттеу-жаппай сауалнама еліміздің 20 өңірінде (Астана, Алматы және Шымкент республикалық маңызы бар қалалары және 17 облыс) жүргізілді.

Сондай-ақ, мақалада ұлт құру процесінде біріктіруші факторлар мен мигранттардың консолидациялық әлеуеті мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: халықтың көші-қоны, ұлт құрастыру, ұлт, азаматтық бірегейлік, иммигрант, эмигрант, ішкі мигрант, қоныс аударушы, көші-қон саясаты, Қазақстан.

Аяулым Сагынбаева, Талгат Калиев, Дана Ашимханова
РОЛЬ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ВОПРОСАХ
НАЦИЕСТРОИТЕЛЬСТВА И ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В
КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам миграционных процессов на территории Казахстана за межпереписной период 2009-2021 гг. в контексте нациестроительства и развития гражданской идентичности. В статье описываются основные тенденции во внутренней и внешней миграции населения. Выявление причин миграции населения и ее влияние на процесс нациестроительства основываются на итогах социологического исследования, проводившегося в рамках исследования BR18574231 «Научно-методологические основы нациестроительства в Казахстане: оценка современных условий, тенденций и проекционных/оценочных моделей развития полиэтничного общества», финансируемого КН МНВО РК.

В подготовке данной статьи были использованы статистический метод анализа данных итогов Национальной переписи населения и социологического исследования (количественный метод) и сравнительный (компаративный) анализ. По итогам третьей Национальной переписи населения регионы остаются в старых административно-территориальных границах, так как административно-территориальные преобразования были сделаны после проведения переписи населения в 2022 году.

Количественное социологическое исследование – массовый опрос проводился в 20 регионах страны (города республиканского значения Астана, Алматы и Шымкент и 17 областей).

В статье также рассматриваются вопросы объединяющих факторов в процессе нациестроительства и консолидирующего потенциала мигрантов.

Ключевые слова: миграция населения, нациестроительство, нация, гражданская идентичность, иммигрант, эмигрант, внутренний мигрант, переселенец, миграционная политика, Казахстан.

Ayaulym Sagynbaeva, Talgat Kaliev, Dana Ashimkhanova
THE ROLE OF MIGRATION PROCESSES IN ISSUES OF NATION-
BUILDING AND CIVIC IDENTITY IN KAZAKHSTAN

Abstract. This article is devoted to the issues of migration processes on the territory of Kazakhstan for the intercensus period 2009-2021 in the context of nation-building and the development of civic identity. The article describes the main trends in internal and external migration of the population. Identification of the causes of population migration and its impact on the process of nation-building is based on the results of a sociological study conducted within the framework of the study BR18574231 «Scientific and methodological foundations of nation-building in Kazakhstan: assessment of modern conditions, trends and projection/evaluative models of the development of a multi-ethnic society», funded by Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

In preparing this article, the statistical method of analyzing data from the results of the National Population Census and sociological research (quantitative method) and comparative analysis were used. According to the results of the third National Population Census, the regions remain within the old administrative-territorial boundaries, since administrative-territorial transformations were made after the population census in 2022.

Quantitative sociological research - a mass survey was conducted in 20 regions of the country (cities of republican significance Astana, Almaty and Shymkent and 17 regions).

The article also examines the issues of unifying factors in the process of nation-building and the consolidating potential of migrants.

Key words: *population migration, nation-building, nation, civic identity, immigrant, emigrant, internal migrant, trans migrator (migrant), migration policy, Kazakhstan.*

Кіріспе

Халықтың көші-қон процестері өзінің қарқындылығы мен көлеміне байланысты келу орындарының жалпы санына ғана емес, кем дегенде оның жыныстық жасына, этникалық және кәсіби құрамына тікелей әсер етеді. Мигранттар қоныстану орындарының әлеуметтік-мәдени келбетін де өзгертеді. Нәтижесінде ұлт құрылысының қазіргі моделі мигранттар әкелген белгілі бір өзгерістердің әсерінен болады. Бұл жағдайда ұлт құрылысының әр моделіне біржақты бағдар – дәстүрлі (этномәдени), модернистік (азаматтық), постмодерндік (көпмәдениетті) – азаматтық қоғамдастықтың ыдырауы мен мемлекеттің егемендігін бұзудың стратегиялық тәуекелдерінің артуын тудырады. Алайда, іс жүзінде ұлт құру процесінде ұлттың этномәдени және азаматтық-саяси модальділіктерінің арақатынасының әртүрлі модельдерін жүзеге асыруда ұлттық-мемлекеттік сәйкестікті сақтауға мүмкіндік беретін әртүрлі компенсаторлық механизмдер қолданылады. Бұл тұрғыда халықтың көші-қоны қоғамдық жүйенің тұрақсыздығына әсер етудің негізгі тетігі бола алады және азаматтық қоғам мен сәйкестікті құру процесін мүлдем басқа деструктивті бағытқа енгізе алады. Сонымен қатар, мигранттар, егер олар қоғамды жаңа құндылықтар мен құбылыстарға біріктіру процестерінің катализаторы бола алса және жаңа мағыналарды қалыптастыра алса, оң әсер ете алады.

А. В. Лубский және О.Ю. Посухова ұлт құрылысы модельдерінің бес идеалды түрін ажыратады: «біріншіден, бұл этникалық тегінің, тілінің, дінінің, экономикалық мүдделері мен саяси жүйесінің ортақтығына негізделген моноэтникалық ұлттың немесе ұлт-мемлекеттің қалыптасуы. Екіншіден, бұл ұлттық (мемлекеттік) мүдделер мен саяси құндылықтардың ортақтығы негізінде полиэтникалық саяси ұлттың қалыптасуы. Үшіншіден, бұл ортақ азаматтық құндылықтарға негізделген полиэтникалық азаматтық ұлттың қалыптасуы. Төртіншіден, бұл этникалық идеологиялық ұлттың қалыптасуы, оның негізі мемлекеттік мүдделер мен идеологиялық

құндылықтардың ортақтығы болып табылады. Бесіншіден, бұл өркениеттік құндылықтар мен өмірдің мәдени кодтарының ортақтығына негізделген трансэтникалық ұлт-өркениеттің қалыптасуы» [1].

Басқа жағынан қарайтын болсақ, ұлттың өзі мемлекет пен азаматтық қоғамның арасындағы екіжақты қарым-қатынас арқылы көрсетеді [2].

Қазақстанда бүгінгі таңда біз ұлт құрылысының қандай да бір дәстүрлі / әмбебап моделін атап өтуге болмайды, керісінше бұл аралас немесе микс үлгісіне негізделген, қалыптасу сатысында тұрған бірегей қазақстандық модель. Ол жалпы азаматтық және жалпы өркениеттік құндылықтар мен азаматтық бірегейлікке негізделеді, сондай-ақ қазақтар мен этникалық топтардың ағымдағы мүдделерін ескереді. Қазақстандық қоғамдағы бұл процесс табиғи түрде төменнен де, яғни қоғамнан да, жоғарыдан да (билік) жүреді. Бұл ретте мемлекеттік идеологиялық саясат қоғамның ағымдағы сұраныстарын ескеруге тырысады.

Осы тұрғыдан алғанда халықтың көші-қоны ұлт құрылысы үрдісінде негізгі катализатор ретінде қарастырылуы мүмкін. Халықтың көші-қоны - адамдардың белгілі бір елге немесе елдерге (иммиграция) немесе одан тысқары (эмиграция) барлық қозғалысын білдіреді [3]. Жеке елдерге келгенде бұл ұлттық қауіпсіздік пен көші-қон саясаты мен демографиялық саясат негізінде жүзеге асырылады.

Бірінші кезекте этникалық қазақтарды репатриациялауға және халықты еңбек күші артық оңтүстік өңірлерден елдің солтүстік-шығыс бөлігіне көшіруге бағытталған Қазақстанның көші-қон саясаты да ұлт құрылысы процесін дамытуға өз үлесін қосады. Бұл, ең алдымен, көші-қон халықтың белгілі бір этникалық құрылымын қалыптастыру процесінде өте жоғары рөл атқаратындығына байланысты.

Ішкі ағындар бойынша көші-қон айналымы сыртқы ағындардан жүздеген есе көп және аймақтардың демографиялық ғана емес, этнодемографиялық көрінісін де өзгертеді, әсіресе олардың рөлі урбанизация процестерінде айқын көрінеді. Бұл санақ Халықтың көші-қон қозғалыстарының көлемінен бастап, мигранттардың азаматтығына дейінгі әртүрлі сипаттамалары бойынша толық көрінісін береді. Себебі ол, ең алдымен, ағымдағы статистикалық есепте де-юре емес, де-факто статистикалық көрсеткіштерімен анықталады. Қазақстанда халық санағы салыстырмалы түрде жақында өткенін (2021 жылы) және оның қорытындылары тек 2023 жылы жарияланғанын ескерсек, қазіргі уақытта 2021 жылғы халық санағының қорытындылары, әсіресе көші-қон процестерін бағалау кезінде өзекті көрсеткіштері бар деректердің бірегей көзі болып табылады.

Сонымен бірге ұлт құрастыру мәселелерін қарастырғанда ұлтты саяси және азаматтық қауымдастық ретінде қарастыратын француз дәстүрі, ал оның этнос ретінде түсінуімен байланысты неміс дәстүрінің болуы және Америка Құрама Штаттарындағы иммигранттық мемлекет ретіндегі ұлт құру тәжірибесімен байланысты болатын көптеген тұжырымдамалардың әр мемлекеттің кейсіне келгендегі әмбебап болмауымен қиындатылады. Америка қоғамының саяси мәдениетінің өзегін құрайтын құндылықтардың өзгешелігін де атап өтуіміз керек [4, 300-312 бб.].

Осыған байланысты көші-қон компонентін немесе оның азаматтық қоғам мен бірегейлікті дамыту үдерісіндегі, сондай-ақ ұлт құрылысы үдерісіндегі рөлін бағалау қажеттілігі артып келеді.

Зерттеу әдістері

Осы мақаланы дайындауда ұлттық санақ және әлеуметтанулық зерттеу қорытындыларының деректерін талдаудың статистикалық әдісі (сандық әдіс) және салыстырмалы (компоративті) талдау қолданылды.

Үшінші ұлттық халық санағының қорытындысы бойынша өңірлер ескі әкімшілік-аумақтық шекаралар бойынша қарастырылды. Себебі, әкімшілік-аумақтық қайта құрулар 2022 жылы халық санағы жүргізілгеннен кейін жасалынған. Сәйкесінше Санақ қорытындылары жаңа әкімшілік-аумақты бөліністе мәліметтерді бере алмайды. Көші-қон бойынша негізгі деректер осы 2021 жылғы халық санағының қорытындысына негізделген [5].

Сандық әлеуметтанулық зерттеу-жаппай сауалнама еліміздің 20 өңірінде (Астана, Алматы және Шымкент республикалық маңызы бар қалалары және 17 облыс) жүргізілді. Іріктемелі жиынтық көлемі - 18 жастан асқан 4000 респондент. Республикалық іріктеме 2023 жылдың басына ҚР АӘҚД Ұлттық статистика бюросының халық саны бойынша (өңірлік, жыныстық-жас бөліністерінде) ресми деректеріне сәйкес есептелген.

Әлеуметтанулық зерттеулерде респонденттердің жауаптары Қазақстан аумағында туғаннан бастап өмір сүретіндер де, одан тысқары жерде туылғандар да қаралды, бірақ сауалнама жүргізу кезінде Қазақстан Республикасының аумағында тұрды. Ұлт құрылысы мен азаматтық бірегейлік процесінде мигранттардың рөлін бағалау үшін қоғамды шоғырландырудың біріктіруші факторларына, әлеуметтік бірігу мен тиесілілікке және басқа да мәселелерге қатысты мәселелер қаралды.

2021 жылғы Ұлттық халық санағының қорытындысы бойынша халықтың көші-қон қозғалысы.

2021 жылғы Ұлттық халық санағының қорытындысы бойынша 2 798 122 адам өзінің тұрақты тұрғылықты жерін ауыстырды, онда 92,0% ел шегіндегі көші-қонға (ішкі көші-қон) тиесілі. Санақ жүргізу кезінде елде 19,2 миллион адам өмір сүрді, оның 28,2% (5,4 миллион адам) туғаннан емес, яғни олар іс жүзінде мигранттар және 71,8% (13,8 миллион адам) туғаннан бастап өмір сүрді. Қазақстан аумағында туғаннан бері тұрмаған 5,4 млн адамның 51,7% немесе 2,8 млн-ы 2009-2021 жылдар ішінде келді, оның 92,0% ел шегінде қоныс аударды, қалғандары ТМД елдерінен және басқа елдерден келді.

Көші-қон көлемі әсіресе Қазақстанның үш мегаполисі-Астана, Алматы және Шымкент қалаларында жоғары, онда халықтың 38,1% (470,0 мың адам), 33,9% (688,0 мың адам) және 29,6% (329,2 мың адам) туғаннан бері тұрмайды, бірақ келушілер болып табылады.

Ақмола, Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Қарағанды, Павлодар, Солтүстік Қазақстан және Алматы облыстары халқының $\frac{1}{4}$ бөлігінен астамы мигранттар болып табылады. Туғаннан емес 5,4 млн тұрғынның ең көп үлесі Қазақстанның мынадай өңірлерінде қоныстанған: Алматы қ. (12,7%), Алматы облысы (11,0%) және Астана қ. (7,9%) (1-кесте).

**1-кесте. Халықтың көші-қонының жалпы қорытындылары,
барлығы, адам**

Өңір	Барлық халық	олардың ішінде тұрақты тұрғылықты жерінде үздіксіз тұратындар:	
		туғанынан	туғанынан емес
Қазақстан Республикасы	19 186 015	13 774 538	5 411 477
Ақмола	782 995	516 493	266 502
Ақтөбе	906 220	613 380	292 840
Алматы	2 146 576	1 553 789	592 787
Атырау	673 601	534 394	139 207
Батыс Қазақстан	675 655	460 483	215 172
Жамбыл	1 199 259	937 905	261 354
Қарағанды	1 348 468	921 884	426 584
Қостанай	833 643	565 738	267 905
Қызылорда	814 931	657 462	157 469
Маңғыстау	735 008	536 144	198 864
Павлодар	756 755	530 555	226 200
Солтүстік Қазақстан	540 786	368 787	171 999
Түркістан	2 054 021	1 704 456	349 565
Шығыс Қазақстан	1 341 292	982 983	358 309
Нұр-Сұлтан қ. (Астана қ.)	1 234 042	764 137	469 905
Алматы қ.	2 030 285	1 342 687	687 598
Шымкент қ.	1 112 478	783 261	329 217

Дереккөз: www.stat.gov.kz. Қазақстан Республикасы халқының көші-қоны / қазақ және орыс тілдерінде / 170 бет. – Астана қ., 2023ж.

Этностар бөлінісінде 2009-2021 жылдардағы санақаралық кезеңде Қазақстан шегінде 19,7 млн қазақ немесе барлық қоныс аударғандардың 76,8% - ы (25,7 млн адам) қоныс аударды, шетелден 154,1 мың қазақ келді, олар барлық көшіп келгендердің 68,1% - (226,4 мың адам) құрады.

Белсенді қоныс аударатын он этносқа мыналар жатады: орыстар, өзбектер, украиндар, ұйғырлар, немістер, татарлар, корейлер, әзірбайжандар және белорустар. Көші-қон процестеріне барлығы 355,5 мың орыс қатысты, оның ішінде 320,1 мың адам ел ішінде қоныс аударды және шетелден 35,2 мың адам келді, олар ел ішінде және шетелден қоныс аударғандардың 12,4% және 15,6% құрады. Өзбектер ел шегінде 47,2 мың адам қоныс аударды (немесе ел шегінде қоныс аударғандардың 1,8%) және 5,2 мың өзбек шетелден келді (барлық иммигранттардың 2,5%). Ел ішінде 44,9 мың украиндар, 30,0 мың ұйғырлар, 28,3 мың немістер, 26,1 мың татарлар, 16,6 мың кәрістер, 15,7 мың әзірбайжандар және 7,9 мың белорустар қоныс аударды 1,7%, 1,2%, 1,1%, 1,0%, 0,6%, және тиісінше ел шегіндегі барлық

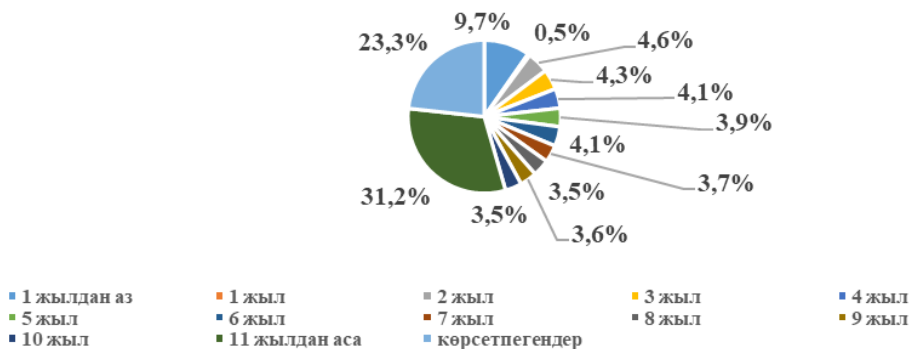
көшіп келушілердің 0,3% - ы. Шетелден елге 4,6 мың украин келді, қалған этностар орта есеппен 2000 адамнан келеді (2-кесте).

2-кесте. 2009-2021 жылдары жекелеген этностар бойынша тұрақты тұрғылықты жеріне келген халық

	адам			пайызбен		
	Барлығы	соның ішінде		Барлығы	соның ішінде	
		Қазақстан шегінде	шетелден		Қазақстан шегінде	шетелден
Барлығы	2798122	2571747	226375	100	100	100
Қазақтар	2130027	1975908	154119	76,1	76,8	68,1
Орыстар	355362	320142	35220	12,7	12,4	15,6
Өзбектер	52438	47192	5246	1,9	1,8	2,3
Украиндар	49516	44880	4636	1,8	1,7	2,0
Ұйғырлар	31882	29768	2114	1,1	1,2	0,9
Немістер	30651	28321	2330	1,1	1,1	1,0
Татарлар	28830	26138	2692	1,0	1,0	1,2
Кәрістер	18548	16655	1893	0,7	0,6	0,8
Әзербайжандар	18059	15669	2390	0,6	0,6	1,1
Белорустар	8941	7928	1013	0,3	0,3	0,4
Түріктер	8723	7466	1257	0,3	0,3	0,6
Дүнгендер	6317	5337	980	0,2	0,2	0,4
Қырғыздар	5768	2851	2917	0,2	0,1	1,3
Тәжіктер	5711	4406	1305	0,2	0,2	0,6
Күрдтер	5434	4648	786	0,2	0,2	0,3
Шешендер	5216	4729	487	0,2	0,2	0,2
Поляктар	4868	4516	352	0,2	0,2	0,2
Басқалары	31831	25193	6638	1,1	1,0	2,9

Дереккөз: www.stat.gov.kz. Қазақстан Республикасы халқының көші-қоны / қазақ және орыс тілдерінде / 170 бет. – Астана қ., 2023ж.

Бетондағы көші-қон жағдайын бағалаудың және мигранттардың бейімделуінің маңызды көрсеткіштерінің бірі – қоныс аударатын жерде тұру ұзақтығы. Халық санағының қорытындысы Қазақстан аумағында болу ұзақтығы бойынша мигранттардың санын анықтауға мүмкіндік береді. Барлық мигранттардың (5 411 477 адам) 31,2% немесе 1,7 млн адам Қазақстанда 11 жыл немесе одан да көп, 1 жылға дейін 9,7% немесе 525,3 мың адам, 1-5 жаста – 17,4% немесе 941,6 мың адам, 6-10 жаста – 997,0 мың адам немесе барлық мигранттардың 18,4% құрады. Мигранттардың 23,3%-ы Қазақстанда болу ұзақтығын көрсетпеді.

1-сурет. Тұрақты тұратын жерінде тұру ұзақтығы бойынша мигранттар

Дереккөз: www.stat.gov.kz. Қазақстан Республикасы халқының көші-қоны / қазақ және орыс тілдерінде / 170 бет. – Астана қ., 2023ж.

Әлеуметтік сауалнама қорытындысы-мигранттардың шоғырландырушы әлеуетін бағалау. Әлеуметтанулық сауалнама нәтижелері респонденттердің туған жеріне қарамастан Қазақстандағы біріктіруші әлеуеттің мынадай критерийлері маңызды екенін көрсетті: «ортақ отан, бір елде тұру» (48,7%), «Қазақстан Республикасының азаматтығы» (46,4%) және «жалпы тарихи оқиғалар, аштық, қуғын-сүргін, халықтарды депортациялау» (38,9%).

Көшіп-қонушылар үшін, яғни Қазақстан Республикасының аумағында туылмаған адамдар үшін ел азаматтарын біртұтас халыққа біріктіретін ең маңызды критерийлер: ұқсас әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер (24,7%), қазақ тілін жақсы білу –12,3%, орыс тілін жақсы білу және дін (әрбір нұсқа бойынша 9,1%) және сыртқы қауіп, соғыс (4,5%). Бұл ретте ортақ отан, бір бетанда тұру Қазақстан аумағында туылмағандардың 50%-ы үшін және туғандар үшін сәл аз (48,6%) үшін маңызды болды.

«Әлеуметтік келісім» азаматтық бірегейлік пен құндылық бағдарларын бағалаудың маңызды категорияларының бірі ретінде ұлт құру процесіне әсер ететін көрсеткіш болып табылады. «Әлеуметтік келісім» - бұл топтың, қауымдастықтың, қоғамның интеграция дәрежесі, оның ішінде құндылық бағдарларының бірлігі деңгейі, тұлғааралық қатынастардың беріктігі және топ мүшелерінің, қауымдастықтың, қоғамның негізгі қызмет салаларындағы мінез-құлқының үйлесімділігі [6].

Бұлардан бөлек көші-қон өз тарапынан инклюзивті қоғамды дамытудағы, сәйкесінше инклюзивті ұлтты құрастыруда маңызды рөл атқарады. Мемлекет құру контекстіндегі инклюзия – этникалық, мәдени, діни немесе әлеуметтік тегіне қарамастан барлық азаматтардың әлеуметтік, экономикалық және саяси өмірге қатысуы үшін тең мүмкіндіктерге ие болатын қоғамды құруға бағытталған үдеріс пен саясат. Яғни идеологияның негізгі сызықтары ретінде қауіпсіздік пен толерантты қоғам, және теңдік идеологиясы жүреді [7]. Бұның өзі қабылдаушы қоғам мен мигранттар арасындағы әлеуметтік келісімнің пайда болуына алып келеді.

Сауалнамаға қатысқан мигранттар үшін әлеуметтік келісім бір-біріне және қоғамға деген өзара көмек пен қолдау ретінде көбірек түсініледі (27,3%). Ұжымдық көмек қоғамның бір мүшесіне немесе тобына (40,9%). Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқандардың пікірінше, жәрмеңкелер, базарлар, әлеуметтік тегін іс-шаралар қоғамның әлеуметтік бірлігіне ең аз әсер етуі мүмкін. Ерікті ақшалай төлемдер туралы келісім адамға қарызды қайтаруға, айыппұл төлеуге немесе жинауға көмектесетін бүктемені қарастырады қалым (25,3%), туылу мен үйлену тойына байланысты рәсімдер (24,7%), адамның өліміне байланысты рәсімдер (21,4%) және ақсақалдардың батасы (20,1%) да әсер ететін маңызды компоненттер болып табылады. қазақстандық қоғамның әлеуметтік бірлігі.

Қазақстан аумағынан тыс жерде туылғандардың 57,1% өздерін Қазақстан ұлтының, 22,7% – қазақ ұлтының бір бөлігі ретінде сезінеді. Сауалнамаға қатысқандардың 80% қазақтар басқа этностар мен бүкіл қоғамды біріктіретін топ болуы мүмкін деп санайды. Сауалнамаға қатысқан мигранттардың 79,9% Қазақстан Республикасының азаматтары екендіктерін мақтан тұтады. Елден тыс жерде туылған респонденттердің 87,0% Қазақстан азаматтығын өзгерткісі келмейді. Респондент мигранттардың 74,0% жақын арада ешқайда кеткісі келмейді. Бұл Қазақстанда туылмаған адамдардың азаматтық бірегейлігі жоғары екенін және олар қазақтардың шоғырландырушы рөлін жоғары бағалайтынын көрсетеді.

Мигрант-респонденттердің азаматтық ұстанымы, жауапкершілігі мен белсенділігі де жоғары көрсеткіштерді көрсетті. Сонымен, жауаптарда: Әлеуметтік волонтерлік қозғалыстарға қатысу (өрт кезінде жеңіске жеткендерге көмек және т.б.) 42,9%, кәсіподақтарға қатысу – 40% және экологиялық және қайырымдылық ұйымдары 28,6% жауаптар бойынша таңдалды.

Бір қызығы, Қазақстанда туылған адамдар үшін жоғарыда аталған жауаптар да аса маңызды болды, айырмашылық тек таңдалған жауаптардың шамасында. Дегенмен, сол және басқа әлеуметтік топ үшін тенденциялар бірдей.

Осы тұрғыдан алғанда мигранттардың бейімделуі мен өзіндік этникалық бірегейлігінің азаматтық бірегейлік деңгейіне өтуі бойынша біршама сұрақтарды туындатып, ұлт құрастыру үрдісінің бірнеше деңгейлі сатылардан өту қажеттігін көрсетеді. Бұның өзі ұлт құрастыру мәселелерінің өзі этносаралық қатынастарды реттеудің инструменті ретінде де қарастыратынын атап өту қажет [8].

Қорытынды

Көші-қон мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық, этнодемографиялық дамуына әсер етуінен бөлек ол өзінің мүмкіндіктеріне сәйкес ұлт құру үрдісі кезінде интеграциялық және дезинтеграциялық қасиеттерге ие болып келеді. Көп тұрғыда көші-қонды алшақтаушы фактор ретінде қарастыруы мүмкін. Дегенмен Қазақстан кейсінде көші-қонның рөлінің бірқалыпты жағдайда емес екендігін айта кеткен жөн. Себебі Қазақстанда ұлт құрылысының дамуы елдің халықтың полиэтникалық құрылымына ие болуымен (100-ден астам этностар тұрады) күрделене түседі. Ал тұрғылықты халықтың және халықтың 1/3 бөлігі мигранттар болуы бұған біршама өзгерістер

енгізіп, мемлекеттік дамуда өзіндік сипатқа ие болып отыр. Гетерогенді ортада идеялар, тезистер мен тенденциялар біртекті ортаға қарағанда көбірек таралатыны және тамыр алатыны белгілі. Қазақстан контексіндегі гетерогендік орта тек халықтың этникалық құрамымен ғана емес, сонымен қатар, халықтың тұрғылықты осы Қазақстан аумағында туғандар мен мигранттардың, әсіресе этникалық репатрианттардың болуымен күрделеніп отыр.

Сонымен қатар ұлт құрастыру үрдісін зерттеудегі қиыншылықтардың бірі – үрдісті сипаттайтын көзқарастардың сан алуандылығында болып отыр. Дәстүрлі француз (азаматтық бірегейлік) немесе неміс (этникалық бірегейлік), болмаса АҚШ-тық (таза мигранттар қоғамы) кейстері Қазақстан контексінде толық қанды қолданысқа алына алмайды. Ал көші-қон үрдісінің интенсивті болуы, және оның қазіргі таңдағы елдің этникалық құрамының негізі болуы Қазақстандағы ұлт құру үрдісінің өзіндік бірегейлі араласқан, яғни микстелген дара жолының бар екенін көрсетеді. Ал халықтың өзінің азаматтық және этникалық бірегейлігінің жоғары деңгейде болуының өзі бір тарапты идеялар мен ұсынымдарды кең таратуға мүмкіндік бермейді.

Ұлттық санақ қорытындысы бойынша барлық мигранттардың 92,0% - ы ішкі мигрант болуы және сыртқы мигранттардың жартысынан көбі елде бес жылдан астам тұратындығы олардың қоныстану орындарында жұмсақ интеграциясының маңызды факторлары болып табылады. Сонымен қатар, мегаполистерге және ішкі қоныс аударуды квоталаудың арнайы аймақтарына көшудің жоғары қарқындылығы аймақтық стереотиптердің де, этникалық типтердің де жойылуына ықпал етеді. Өйткені урбанизация «балқыту қазаны» ретінде жұмыс істейді.

Респондент-мигранттар үшін өзара көмек пен мұқтаж адамдарды ерікті қаржылық қолдау қазақстандық қоғамның әлеуметтік бірігуінің маңызды факторларының бірі болып табылатындығы өзара көмекке негізделген жоғары азаматтық құндылықтары мен бағдарлары бар қоғамды қалыптастыру үшін мигранттардың рөлі жоғары екенін көрсетеді. Осыған байланысты қазақстандық қоғам үшін көшіп-қонушылардан туындайтын қақтығыстық әлеует пен наразылық көңіл-күй дәрежесі аз.

Мигранттардың Қазақстан азаматтығын жоғары бағалауы қазақстандық азаматтық қоғамның қалыптасуына да оң әсер етеді. Тиісінше, мигранттар Қазақстанда азаматтық ұлтты қалыптастыру процесіне оң әсер ететін маңызды әлеуметтік топ болып табылады.

Қазақстандағы ұлт құрастыру моделін тек аморфты түрде халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайынан және халықтың көші-қоны интенсивтілігінен бөлек жүретін үрдіс деп қарастырмауымыз керек. Себебі, олардың өзара байланысы полиэтникалық қоғамдағы түрлі этностар арасындағы қарым-қатынасқа әсер ететіні анық.

Ортақ тарих, Қазақстанның азаматтығы сияқты факторлар мигранттар арасындағы өзара интеграциялануының негізгі факторы болу керек екендігі мәлім. Алайда бұл мәселені түбегейлі түрде арнайы зерттеулермен анықтау қажеттігі бүгінгі таңда айқындалып отыр. Тақырыптың аз зерттелуі және де методологиялық тұрғыдан алғанда инструменттердің тапшылығы бұл мәселенің жаңа қырлары болатынын көрсетіп отыр. Халық арасында

біркелкі Қазақстан ұлты немесе қазақ ұлты деген пайымдауларға түрліше қарауының өзі біздің мемлекетте бұл үрдісті белгілі бір әмбебап жолдар арқылы шешілмейтінін және ұлттық идеологияның өзі біршама күрделі сағылардан өту қажеттігін көрсетіп отыр. Дегенмен бұл мақаланың өзі осы мәселенің ара жігін ашудағы алғашқы қадамдардың болғанын көрсетіп отыр.

Қаржыландыру: Мақала «Қазақстандағы ұлттық құрылыстың ғылыми-әдіснамалық негіздері: полиэтносты қоғамның дамуының қазіргі жағдайларын, үрдістерін және проекциялық/бағалау модельдерін бағалау» ҚР ҒЖБМ ҒК BR18574231 бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лубский А.В., Посухова О.Ю. Проекты нациестроительства и модели национальной интеграции в России // Власть. 2016. № 8. – С.39-47. (қаралған күні: 09.07.2024)
2. Янакова В.Р. Влияние миграции на национальную идентичность. //Национальная безопасность/Nota Bene, 2017-4. DOI: 10.7256/2454-0668.2017.4.24100.
3. OECDiLibrary // URL:https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/migration/indicator-group/english_443b6567-en. (қаралған күні: 09.07.2024.)
4. Иноземцев В.Л. 2013. Потерянное десятилетие. М.: Московская школа политических исследований. 600 стр.
5. «Қазақстан Республикасы халқының көші-қоны» статистикалық жинағы, қазақ және орыс тілдерінде, 170 бет. – Астана қ., 2023ж. // URL:<https://stat.gov.kz/national/2021>. (қаралған күні: 09.07.2024)
6. Әлеуметтану бойынша түсіндірме сөздік // URL:<http://sociology.niv.ru>. (қаралған күні: 09.07.2024)
7. Кудрявцев В.А., Каштанова С.Н. және басқалары. Культура инклюзии как стратегический ориентир в построении общества равных возможностей. // Развитие инклюзии в высшем образовании: сетевой под-ход. - М.: МГППУ, 2018. – 31 бет. // URL:https://psyjournals.ru/nonserialpublications/inclusdev_2018/contents/inclusdev_2018_Kudryavtsev_Kashtanova__et_al.pdf. (қаралған күні: 10.07.2024.)
8. Барышная Н.А. 2014. Нациестроительство как способ формирования межэтнических отношений. // Власть. № 3. 43-47 беттер. // URL: (<https://jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/2576>). (Қаралған күні: 10.07.2024.)

REFERENCES:

1. Lubskey A.V., Posukhova O.Yu. Proekty naciestroitel'stva i modeli nacional'noj integracii v Rossii. [Nation-building projects and models of national integration in Russia]// Vlast. 2016. No. 8. – P.39-47. (Review date: 09.07.2024.)
2. Yanakova V.R. Vliyaniye migracii na nacional'nyuy identichnost'. [The impact of migration on national identity]. // National Security/Nota Bene, 2017-4. DOI: 10.7256/2454-0668.2017.4.24100.
3. OECDiLibrary // URL:https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/migration/indicator-group/english_443b6567-en. (Review date: 07/09/2024.)
4. Inozemtsev V.L. 2013. Poteryannoye desyatiletie. [The Lost Decade]. M.: Moscow School of Political Studies. 600 pp.
5. “Qazaqstan Respublikasinin koshi-kony” [Population migration in the Republic of Kazakhstan]. Statistical Yearbook. P6 170. – Astana, 2023. // URL:<https://stat.gov.kz/national/2021>. (Review date: 07/09/2024)
6. Aleumettanu boinsha tusindirme sozdik. [Explanatory dictionary of sociology]. // URL:<http://sociology.niv.ru>. (Review date: 07/09/2024)
7. Kudryavtsev V.A., Kashtanova S.N. etc. Kul'tura inkluzii kak strategicheskij orientir v postroenii obshchestva ravnynh vozmozhnostej. [A culture of inclusion as a strategic guideline in building a society of equal opportunities]. // Development of Inclusion in Higher Education: a Network Approach. - M.: MGPPU, 2018. – P.31 // URL:https://psyjournals.ru/nonserialpublications/inclusdev_2018/contents/inclusdev_2018_Kudryavtsev_Kashtanova__et_al.pdf. (Review date:10.07.2024.)
8. Baryshnaya N.A. 2014. Naciestroitel'stvo kak sposob formirovaniya mezhetnicheskikh otnoshenij. [Nation-building as a way of forming interethnic relations]. // Vlast. No. 3. P. 43-47. //URL:(<https://jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/2576>). (Review date:10.07.2024.)